

Tanja Vahtikari, Matti O. Hannikainen ja Samu Nyström

Kaupunkihistoria

Monet menneisyydet, uudet tulkinnat

Vuonna 2019 enemmistö maailman ihmisistä asuu kaupungeissa. Länsimaissa, joissa kaupungistumisen aste lähentelee 90 prosenttia, kaupunkilainen elämänmuoto on jokapäiväinen, arkinen kokemuksemme. Yhtäältä kokemustamme leimaa yleismaailmallisuus: moderni kaupunkilainen elämänmuoto tuntuu tutulta paikasta riippumatta. Toisaalta jokainen kaupunki niin tänään kuin menneisyydessä on erityinen: kaupunkien ainutlaatuisuus on muovautunut ajan kuluessa sekä suhteessa erilaisiin sosiaalisiin, kulttuurisiin, hallinnollisiin, tilalisiin ja materiaalsiin tekijöihin. Tämä jatkuva vuoropuhelu ja jännite yleisen ja erityisen välillä tekee kaupungista rikkaan kohteen historiantutkimukselle. Näin on myös tämän teemanumeron artikkeleissa, jotka kaikki lähestyvät kaupunkihistorian ajankohtaisia ja laajempaa merkitystä omaavia kysymyksiä yksittäisten kaupunkien esimerkkien kautta.

Kansainvälisesti kaupunkihistoria on kasvava ja jatkuvasti aihepiireiltään monipuolistuva tutkimusala. Kaupungistumisen tultua globaalin enemmistön kokemukseksi, tutkimuksen fokus on laajentunut yhä enemmän länsimaiden ulkopuolelle. Ajankohtaisia kaupunkien suunnittelua ja päätöksentekoa määrittäviä ilmiöitä ja käsitteitä – kuten vaikkapa ”kestävän kehityksen kaupunki” (*sustainable city*) – tarkastellaan historiallisessa perspektiivissä. Osana kansainvälistä tutkimusperinnettä myös suomalainen kaupunkihistorian

tutkimus on viimeisten parin vuosikymmenen aikana laajentunut ja monipuolistunut sekä aihevalinnoiltaan että aikakausiltaan. Kaupunkihistorialliselle tutkimusotteelle on keskeistä, että kaupungeja ei nähdä pelkästään historiallisten tapahtumien lokaatioina, vaan ne ymmärretään moninaisena joukkona erilaisia toimijuuksia. Akateemisessa kaupunkihistoriassa kaupunki on analyysin keskeinen tekijä ja muuttuja.

Suomi kaupungistui eurooppalaisessa vertailussa myöhään. Vielä sodan jälkeen vuonna 1950 Suomen kaupungistumisen aste oli 32 prosenttia.¹ Kaupunkielämä oli siis maassamme pitkään vähemmistön kokemus. Siksi ei ole yllättävää, että suomalais-kansallinen kertomus on ollut vähintäänkin monimutkainen suhteessa kaupunkihin ja kaupungistumiseen. Esimerkiksi suurelle yleisölle vuosina 1956–1996 suunnatuissa Kansallismuseon kyselyvihkoissa vain alle kymmenen yli 300 käsitellystä teemasta käsitteli kaupunkielämää.² Vaikka olisi yksinkertaistavaa väittää, että suomalainen historiantutkimus tai yhteiskunnallinen keskustelu olisivat olleet pitkälle 1900-luvulle laajalti kaupunkivastaista, lienee perusteltua todeta, että suomalaisen yhteiskunnan *de facto* maatalousvaltaisuus ja tietynlainen epäluulo kaupungeja kohtaan johtivat osaltaan siihen, että kaupunkihistoria jäi pitkäksi aikaa tutkimuksen katveeseen.

Viime vuosikymmeninä Suomessa virinneen akateemisen kaupunkihistorian tutkimuk-

1. Päiviö Tommila, Suomen kaupungistumisen kehityslinjat. Teoksessa Päiviö Tommila (toim.) *Suomen kaupunkilaitoksen historia* 3. Suomen kaupunkiliitto 1984, 570.

2. Pia Olsson, Urbanity as National Otherness. *Yhdyskuntasuunnittelu* 2 (2016).

sen tavoite ei luonnollisestikaan ole ollut tehdä menneisyydestä kaupungistuneempaa tai kaupunkimaisempaa kuin mitä se tosiasiaassa oli. Pyrkimyksenä on ollut sekä liittää suomalaiset kaupungit osaksi laajempaa kaupunkien kansainvälistä kehitystä että kytkeä suomalainen kaupunkihistorian tutkimus kysymyksenasetteluiltaan kansainvälisessä tutkimuksessa kulloinkin ajankohtaisiin teemoihin.³ Tämä näky keskeisenä tavoitteena myös teemanumeromme artikkeleissa, jotka yhdessä ja erikseen problematisoivat muun muassa kaupunkien rajoja, julkisen ja yksityisen tilan jakoja ja vuoropuhelua sekä valtaa ja toimijuutta kaupungeissa.

Esillä oleva teos on nimenomaan kaupunkihallinnon historia. Kaupunkien kehitys on kuitenkin pyritty pitkin matkaa kytkemään yhteiskunnan yleiseen kehitykseen ja tarkastelemaan hallinnollisia kysymyksiä laaja-alaisesti. Tämän vuoksi teoksen nimeksi on valittu kaupunkilaitoksen historia. Itse asiassa kaupunkien vaiheista vain kaupunkilaisten jokapäiväinen elämä on kokonaan jäänyt teoksen ulkopuolelle.

Suomen kaupunkilaitoksen historia
-teossarjan esipuhe⁴

Vaikka suomalaisessa historian tutkimuksessa akateeminen kaupunkihistoria on verrattain nuori tutkimussuuntaus, yksittäisten kaupunkien historian kirjoituksella on Suomessa pitkä historia. Daniel Jusleniuksen *Aboa vetus et nova* julkaistiin vuonna 1700, Johannes Snellmanin *De Urbe Uloa* vuonna 1734 ja Henricus Forsiuksen

Helsingfors vuonna 1755. Seuraavan vuosisadan lopulta lähtien suomalaisten kaupunkien historiaa koskevia tutkimuksia ryhdyttiin julkaisemaan kiihtyvällä tahdilla ja nykyään luultavasti jokaisesta suomalaisesta kaupungista on julkaistu vähintään yksi ja suurimmasta osasta useampia kaupunkihistoriallisia yleistieoksia.⁵

Kaupunkihistorian yhtäaikainen kirous ja siunaus on Suomessa ollut, että se on vahvasti leimautunut osaksi paikallishistoriaa. Paikallishistoriallisen toimiston (perustettu 1933), sittemmin Tilaushistoriakeskuksen, koordinoimaa paikallishistorioiden kirjoittamista ohjasi vuosikymmenien ajan pyrkimys standardointiin ja vertailukelpoisten paikallistutkimusten kirjoittamiseen, mikä johti niin sanotun paikallishistoriallisen ”kaavan” syntymiseen. Näin tutkimusta eivät ohjanneet historiatieteen ajankohtaiset kysymykset vaan enemminkin paikallishistoriallisen toimiston kirjoitusohjeet ja sopimusohjat. Tämä herätti viime vuosisadan lopulla paljon kritiikkiä, eikä syyttä.⁶

Samalla tahtoo kuitenkin unohtua paikallishistoriallisen suuntauksen ansiot. Suomalaisten kaupunkien, pitäjien ja kuntien historiat on kirjoitettu ulkopuolisen rahoituksen turvin parhaassa tapauksessa moneen kertaan. Paikallishistoriallisen toimiston ansiosta kirjoittajiksi valikoitui tutkijan koulutuksen saaneita henkilöitä, kaupunkihistorioiden osalta usein vieläpä kokeneita tutkijoita. Pitkään lähes jokaisen historian alan professorin ansioluettelosta löytyi ainakin yksi paikallishistoriallinen julkaisu. Samalla kaavan muodostuminen tapahtui pääosin historiatieteen sisäisistä lähtökohdista. Ajatus koko maan kattavasta vertailukelpoisten paikallishistoriallisten tutkimusten verkostosta ei ollut pelkästään tieteen tekemistä rajoittava tekijä. Tämän prosessin

3. Varhaisesta tutkimuksesta ks. esim. Marjatta Hietala, *Services and Urbanization at the Turn of the Century. The Diffusion of Innovations*. SKS 1987; Laura Kolbe, *Kulosaari. Unelma Paremmasta Tulevaisuudesta*. Kulosaaren kotiseuturahaston säätiö 1988. Viimeaikaisesta monografiatutkimuksesta ks. esim. Marjaana Niemi, *Public Health and Municipal Policy-Making. Britain and Sweden 1900–1940*. Ashgate 2007; Samu Nyström, *Poikkeusajan kaupunkielämäkerta. Helsinki ja helsinkiläiset maailmansodassa 1914–1918*. Helsingin yliopisto 2013; Matti O. Hannikainen, *The Greening of London, 1920–2000*. Ashgate 2016; Tanja Vahtikari, *Valuing World Heritage Cities*. Routledge 2017; Riitta Laitinen, *Order, Materiality and Urban Space in the Early Modern Kingdom of Sweden*. Amsterdam University Press 2017.
4. L. O. Johansson & Päiviö Tommila, Esipuhe. Teoksessa Päiviö Tommila (toim.) *Suomen kaupunkilaitoksen historia 1*. Kaupunkiliitto 1981, 6.
5. Laura Kolbe, Kaupunkitutkimuksen traditio. Jatkuvuuksia ja murroksia Suomessa ja Skandinaviassa. Teoksessa Lähteenmäki, Maria (toim.) *Maa, seutu, kulmakunta. Näkökulmia aluehistorialliseen tutkimukseen*. SKS 2009, 93–94.
6. Pekka Ahtiainen & Jukka Tervonen, Paikallishistorian kaavan pitkä kaari – ja tulevan akateemikon kriittinen katse. Teoksessa Pekka Ahtiainen, Jukka Tervonen & Kari Teräs (toim.) *Kaikella on paikkansa. Uuden paikallishistorian suuntaviivoja*. Vastapaino 2010, 27–90.

eräänlaisena huippenuksena voidaan kaupunkihistorian osalta nähdä kolmiosainen *Suomen Kaupunkilaitoksen historia* -julkaisu, jossa vertailukelpoisista tiedoista on pyritty rakentamaan yleisesitys Suomen kaupungistumisen historiasta. Kuten alun lainauksesta voi lukea, pyrkimys vertailtavuuteen ja tietyn kaavan noudattamiseen rajasi vielä monia kaupunkielämän keskeisiä ilmiöitä käsittelyn ulkopuolelle. Paikallishistorioiden ansiosta meillä on kuitenkin pääosin laadukkaasti tehtyjä perustutkimuksia kaikista Suomen kaupungeista. Ne osaltaan mahdollistavat tämän päivän tutkijoiden keskittymisen omien teemojensa käsittelyyn. Aikaisempien tutkimusten tuottaman perustiedon hyödyntäminen näkyy teemanumeromme teksteistä esimerkiksi Pia Einosen Viipurin kaupungin mentaalisia ja fyysisiä rajoja käsittelevässä artikkelissa.

Teemanumeroon tuli lukuisia hyviä ehdotuksia, joista toimittajina valitsimme neljä artikkelia. Niitä yhdistää kaupunkitilan, kaupungin rajojen ja erilaisten toimijuuksien tarkastelu uusista näkökulmista. Kukin artikkeli syvennyy *Suomen kaupunkilaitoksen historia* -teossarjasta aikoinaan ulos rajattuun arkiseen kaupunkielämään. Teemanumeron artikkelit ovat esimerkkejä tutkimuksista, jotka hyödyntävät muiden tieteen- ja historianalojen kehittämiä näkökulmia, käsitteitä ja tutkimusteorioita paikallisten tapausten jäsentämisessä ja siten kehittävät osaltaan näitä näkökulmia ja teorioita. Siten kukin artikkeli tuottaa uutta tietoa ”suomalaisten” kaupunkien arkisesta elämästä, tilasta ja sen rajoista, valtasuhteista sekä näitä määrittäneistä toimijoista. Esimerkiksi Riitta Laitisen ja Piia Einosen artikkelit käsittelevät kaupunkitilaa ja sen rajoja yhtäältä kovina, fyysisinä, toisaalta pehmeinä, symbolisina. Riitta Laitinen tarkastelee kaupunkitilan arkisten materiaalien rajojen rakentumista, kun taas Piia Einonen pohtii sekä sosiaalisen aseman että etnisyyden merkitystä erilaisten rajojen määrittäjinä kaupungissa. Taina Syrjämaa puolestaan laajentaa toimijuuden käsitettä kaupunkien eläimiin tarkastellessaan lemmikkieläinten merkitystä ja asemaa pienessä suomalaisessa kaupungissa 1800–1900-lukujen vaihteessa. Samalla hän pur-

kaa osaltaan kaupunkitutkimuksen teorioihin syvälle juurtunutta kulttuuri-luonto-jaottelua. Silja Laine, Tiina Männistö-Funk ja Tanja Vahtikari tuovat esille valokuvan lähdekäytön mahdollisuuksia kaupunkitilan käyttäjiin, kaupunkilaisten osallisuuteen ja kaupunkiympäristön materiaalisuuteen kytkeytyvien toimijuuksien tarkastelussa. Teemanumeron artikkelit toimivat ajallisesti kattavana kuvauksena nykyisen Suomen alueen kaupungeista 1600-luvulta aina 1900-luvun puoliväliin: lähempään tarkasteluun on otettu Ruotsin valtakunnan Turku, Venäjän hallintaan siirtynyt Viipuri, 1800- ja 1900-lukujen vaihteen Uusikaupunki sekä valokuvattuina 1900-luvun Helsinki ja Turku.

Kaupungit ovat rikkaita tutkimuskohteita myös lähdeaineistojen moninaisuudelta. Kaupunkien hallinnon asiakirjatekstit ja suunnittelu-, kaava- ja kartta-aineistot ovat vain jäävuoren huippu. Nykytutkimuksessa erilaisia aineistoja hyödynnetään monipuolisesti, mikä käy ilmi kaikista tämän teemanumeron artikkeleista. Silja Laineen, Tiina Männistö-Funkin ja Tanja Vahtikarin artikkeli nostaa valokuvat omaksi tärkeäksi lähdeaineistokseen kaupunkihistorian tutkimuksessa. Kirjoittajat korostavat valokuvien paljastavan enemmän etenkin satunnaisia arkisuuksia kuin mitä niistä voi ensi silmäyksellä päätellä. He myös tuovat esille, kuinka erilaisilla analyttisillä lähestymistavoilla – kuvausajankohdan tekniset edellytykset ja konventiot sekä kuvan käyttötarkoitukset huomioiden – valokuvista voidaan saada vastauksia hyvin erityyppisiin tutkimuskysymyksiin. Riitta Laitinen osoittaa artikkelissaan, miten tutkimusteoria voi avata uuden näkökulman ja siten mahdollistaa uusien asioiden löytämisen useampaan kertaan käytetystä lähdeaineistosta. Laitinen pohtii kaupunkitilan materiaalisuutta tarkastelemalla oikeudenkäyntipöytäkirjoihin talentuneita merkintöjä siitä, miten erilaiset arkiset esineet kuten esimerkiksi ovet ja ikkunat määrittivät yksityisen ja julkisen tilan suhdetta.

Käsitteenä kaupunki on määritelmällisesti vaikea eikä sille ole kyetty löytämään, eikä ole tarpeenkaan löytää selkeää ajasta tai paikasta riippumattonta määrittelyä.⁷ Suomessa tämä on merkinnyt

7. Peter Clark (toim.) *Oxford Handbook of Cities*. Oxford University Press 2013.

sitä, että tutkimuksissa vähemmälle huomiolle ovat jääneet kauppalat, taajaväkiiset yhdyskunnat sekä maalaiskuntien tiiviit esikaupungit, jotka heijastivat suomalaisen yhteiskunnan kaupungistumisen hallinnollista hajanaisuutta aina 1970-luvulle. Suomessa kaupunkien erioikeudet määrittivät niiden asemaa aina 1970-luvun lopulle, kun taas Ruotsissa vastaavista oli luovuttu jo 1800-loppuun mennessä.⁸ Englannissa käsitteiden *metropolis*, *city* ja *town* on liittynyt selkeitä historiallisia määreitä, kuten *city*-käsitteen edellyttämä katedraali.⁹ Samoin *metropolis* sana liitettiin alun perin lähinnä suurkaupunkiin, jota edusti vain ja ainoastaan Lontoo, kunnes termin käyttö laajeni myös muihin suuriin kaupunkiin 1800-luvulla.

Kaupunkihistorian tutkimuksessa pääkaupungit ovat usein olleet pääosassa. Lisäksi monet tutkimukset ovat keskittyneet kansainvälisiin suurkaupunkeihin. Pienet kaupungit ovat olleet kuitenkin koko ajan merkittäviä, sillä niiden kehitystä tarkastelemalla on voitu sekä kuvata kunkin yhteiskunnan kaupungistumista tarkemmin että tarkentaa ymmärrystä arkiseen kaupunkielämään kuuluvien ilmiöiden leviämisestä ja vaikutuksesta. Pienet ja syrjäiset kaupungit ovat aina liittyneet ja liittäneet oman alueensa vähintään välillisesti muuhun maailmaan osana kaupunkien keskinäistä verkostoa. Nykyään alan tutkimuksissa kaupunkeja ei tarkastella enää lähtökohtaisesti paikallishistoriallisesta näkökulmasta yksittäisinä paikkakuntina, vaan osana laajempaa kokonaisuutta – kansainvälisten, ylijäräisten ilmiöiden ilmentäjinä. Juuri vertaileva tutkimusote sekä näkökulmien monipuolisuus tarjoavat pienten kaupunkien historialle uusia mahdollisuuksia. Kuten teemanumeron artikkelit osoittavat, tutkimusten vertailevuus voi rakentua myös epäsuorasti esimerkkitapauksen ja valitun teorian vuoropuhelussa. Teemanumeron artikkelit käsittelevät suomalaisessa mittakaavassa niin isoja kuin pienempiä kaupunkeja. Turku ja Helsinki korostuvat lukuisissa kaupunkihistorian tutkimuksissa, joten pidimme erittäin tervetulleina myös Piia Einosen Viipuriin ja Taina Syrjämaan Uuteenkaupunkiin keskittyneitä artikkeleita.

Nämä artikkelit osoittavat paikallisten ilmiöiden tutkimisen olevan mahdollista huolimatta kaupungin asemasta tai koosta, kun ne asetetaan osaksi laajempaa kansallista ja kansainvälistä kehitystä.

Kiinnostus kaupunkihistoriaan on osa ajan-kohtaista monitieteistä kaupunkitutkimusta, jonka eräs keskeinen pyrkimys on eritellä nykykaupunkeja ja -kaupungistumista koskevia haasteita ja tarjota niihin ratkaisuja. Kaupunkihistorialla, jonka tutkimukset tuottavat uutta tietoa siitä, miten kaupungit ovat rakentuneet ja toimineet, ja miten ne on eri aikoina koettu merkityksellisiksi, on tässä tärkeä tehtävä. Kaupunkihistorian tutkimukset tarjoavat tarpeellisen vertailukohdan oman aikamme ilmiöiden erityisyyden tarkasteluun. Ne sekä laajentavat että syventävät ymmärrystämme eri toimijoiden vaikutuksesta nykyisten kaupunkien kehitykseen. Kaupunkihistorian kautta avautuu uusia kysymyksiä myös nykykaupunkeja koskevalle tutkimukselle.

Omistamme tämän teemanumeron kansainvälisen kaupunkihistorian tutkijoiden yhteisön aktiiviselle jäsenelle ja kaupunkihistoriaan uusia polkuja avanneelle dosentti Riitta Laitiselle.

FT **Tanja Vahtikari** on yliopistonlehtori (ma.) Tampereen yliopistossa historian oppiaineessa ja Suomen Akatemian Kokemuksen historian huippuyksikön (HEX) jäsen. **Sähköposti:** tanja.vahtikari@tuni.fi.

FT **Matti O. Hannikainen** toimii tutkijatohtorina Helsingin yliopistolla. **Sähköposti:** matti.o.hannikainen@helsinki.fi.

FT **Samu Nyström** on Suomen ja Pohjoismaiden historian dosentti Helsingin yliopistolla. **Sähköposti:** samu.nystrom@helsinki.fi.

Kaikki kolme teemanumeron toimittajaa ovat Suomen Kaupunkitutkimuksen Seuran hallituksen nykyisiä tai entisiä jäseniä.

8. Tauno Perälä, Kaupunkien aluepolitiikka ja esikaupunkiliitokset. Teoksessa Päiviö Tommila (toim.) *Suomen kaupunkilaitoksen historia* 3. Suomen kaupunkiliitto 1984.

9. John Beckett, *City Status in the British Isles, 1830–2002*. Ashgate 2005.